

DOLAN MENYANG BLAMBANGAN

Udané riwis-riwis, wayahé lagi sirep bocah. Saka kadohan keprungu nganyut-anyut lagu macapat tembangé dandanggula:

Siwa patih marma sun timbali,
 Ingsun paring weruh marang sira,
 Yèn ingsun antuk wangsité,
 Saka déwa linuhung,
 Saranané paprangan iki,
 Kang bisa mbéngkas karya,
 Bocah saka gunung,
 Kekasih Damar Sasangka,
 Siwa patih marma upayanen aglis,
 Ywa kongsi tan kepanggya.

Tumrap bebrayan Jawa, asal-usulé sarta sangkan-parané tembang apadéné unèn-unèn mau kaya-kaya ora kekilapan sarta tumpang suh. Iku pangandikané Ratu Kencana Wungu ing Majapait marang patih Logendèr nalika golèk jago kanggo ngrampungaké paprangan kang mre-katak ana bang wétan, iya saka Blambangan. Ménakjingga iya sang Urubisma mirong kampuh jingga.

Gegandèngan karo pada ing duwur mau ana apalan kang kena diarani mèh saben bocah bisa, saora-orané tau krungu. Tembangé asmara-ndana, ya-iku nalika Damarwulan iya Damar Sasangka mau rumangsa mèh kalah nalika prang tandhing karo Urubisma iya sang Ménakjingga. Sambaté ora liya sambat garwané si Anjasmara, putrané patih Logendèr mau. Wondéné tembang asmarandana mau mengkéné:

Anjasmara ari mami,
 Masmirah kulaka warta,
 Dasihmu tan wurung layon,
 Anèng kuṭa Prabalingga,
 Prang tandhing lan Urubisma,
 Karia mukti wong ayu,
 Pun kakang pamit palastra.

Ora mokal yèn ta pada-pada ing tembang dandanggula lan asmara-ndana mau dadi apalan ing akèh, awit carita Ménakjingga iku pancèn mula disenengi déning bebrayan Jawa.

Carita mau pancèn nengsemaké, isi paprangan-paprangan sarta kebak romantika, nawung seđih, suka gembira, tindak culika, nanging uga ora sepi ing watak kasatriyané.

Byar rasané kaya lagi nglilir saka impèn, nalika nembé iki aku nonton pamèran Catur Sagatra ka-3 ing Pagelaran Kraton Surakarta. Catur Sagatra mau manut bukti nyatané satemené wujud ‘Sad Sagatra’, awit kajaba PB, MN, HB lan PA ana ing pamèran mau uga tinemu barang-barang kuna saka Kraton Kanoman lan Blambangan.

Papat kang kawitan pancèn wis akèh kang mbabar lan ambèbèraké, mengkono uga kang kalima, sanadyan ora pati kerep kaya kang kasebut papat kawitan mau. Mulané yèn ing anḍaran iki kang dak-aturaké bab (kraton) Blambangan, iki ora ateges pérangan kang wigati déwé.

Rèhné dolané mau ora menyang Blambangan tenan, nanging mung ana Pagelaran Kraton kang pancèn wus kebak barang-barang kuna, mesthi waé crita iki ora njlimet tenan. Nanging muga-muga tulisan iki dadi pepucuking kawigatèn kang bakal gumrégah, luwih-luwih tumrap Pamaréntah kang nedya anḍudāh lan anḍasaraké obyèk-obyèk pariwisata.

Wondéné tilas kratoné Ménakjingga kang aran Blambangan iku dunungé ana ing désa Keḍungreja, kecamatan Muncar. Ing kana tinemu ana watu kang dianggep tilasé pondasi lan ing kalangané penḍuduk kana karan ‘umpak sanga’. Patilasan-patilasan liyané mung arupa watu-watu pating bléngkrah kang ora kopèn. Akèh kang banjur dijupuki uwong, nanging kabèh mau durung karuwan bener-luputé apa watu-watu mau ana sambung rapeté karo tilas kraton Blambangan tenan.

Crita bab (tilas kraton) Blambangan pancèn ora bisa uwal karo crita utawa dongèng bab Banyuwangi kang saiki malah dadi kuḥa kabupatèn kang mujudaké kuḥa sabrangan wigati tumuju menyang Bali.

Tumrapping wong Jawa wis terang, banyu iya banyu, déné wangi ya wangi; dadi asal-usulé saka ‘banyu kang gandané wangi’. Crita kang alandèsan kawruh pancèn durung ketemu, nanging sing terang sumiyar ya-iku kang ḍasar saka geṭok tular lan aḍeḍasar dongèng waé.

Dèwi Sri Tanjung, garwané patih Sidapeksa, kena paéka, jaré wis kelakon lambangsari karo priya liya. Sang patih duka yayah sinipi lan sumedya mrājaya garwané kang pancèné mono sawijining wanodya kang setya ing kakung. Sadurungé disédani, sang putri atinggal weling marang kakungé. Ing bésuk samangsa jisimé angganda bacin, ing kono

terang yèn sang putri atindak ngiwa. Nanging kosokbaliné: yèn ing bésuk jisimé angganda wangi iku tandané yèn sang putri pancèn wanita suci.

Sang putri sida ditelasi lan jisimé banjur dicemplungaké sumur. Nanging kawuningana, sumur mau sanalika banyuné angganda arum wangi. Manut dongèngé lan pangira-irané penduduk ing kana, papan anggoné nyédani putri Sri Tanjung iku ya-iku ing sawétané dalem kabupatèn, ya-iku dalan kang saiki dijenengaké Jalan Sidapeksa, kalebu désa Temenggungan, kecamatan kuṭa Banyuwangi. Sakabar crita mau uga tinemu ditulis ing lontar. Saiki papan mau, kalebu uga papan tilas dunungé kraton Blambangan, bisa ditekani nganggo mobil.

Pancèn crita utawa dongèng bab Blambangan, Dèwi Sri Tanjung lan krajan Macan Putih iku mujudaké tenger lan cihna kang banget angèndèng kawigatèn saben sok wonga. Kabèh mau, lan isih akèh tunggalé, siji lan sijiné ora kena pisah lan uwal. Krungu siji mesthi rumangsa ana sesambungané karo liyané.

Wondéné papan dunungé krajan Macan Putih mau ana kecamatan Kabat. Manut dongèng critané mengkéné. Ratu Tawangalun kang wus paripurna anggoné mertapa ing Guwa Bayu, nalika miyos saka pertapan mau uninga macan kang warnané putih. Macan mau banjur ditihi, nanging nalika tekan wilayah Tabat, macan mau musna paḍa sanalika. Ing papan ilangé macan putih mau, déning sang prabu banjur diedegaké sawijining kraton kang disebut Macan Putih, lan Prabu Tawangalun banjur angedaton ing kono. Patilasan kraton Macan Putih mau saiki mung kari watu-watu kang pating becècèr. Ing sacedaké kono, ya-iku ing désa Pakisaji isih tinemu ana tugu, nanging apa ana sambung rapeté karo kraton Macan Putih mau ora ana katrangan kang maton. Dongèng utawa crita bab kraton Macan Putih mau uga kasebut ana sawijining buku Jawa Kuna kang nalika clash I ilang ora karuwan kang nyimpen. Patilasan kraton Macan Putih mau saiki uga bisa ditekani kanthi nitih mobil.

Iku mau papan-papan utawa obyèk pariwisata kang tinemu ana wilayah (kabupatèn) Banyuwangi. Kajaba iku isih akèh patilasan-patilasan kang disebut-sebut ana dongèng utawa crita rakyat, saora-orané papan-papan mau ana sambung rapeté karo dongèng-dongèng rakyat saiki iki. Kaya ta: papan kang disebut 'Kréta Kencana', dunungé ana ḍasaring segara ing gisiking désa Muncar. Manut kapercayan, Kréta Kencana mau titihané putri Kencana Wungu ing Majapait nalika tedak ing Blambangan. Kréta Kencana mau sabanjuré malih dadi watu nganti sapréné.

Apa kang diarani Kréta Kencana titihané Ratu Kencana Wungu mau satemené awujud watu karang kang tinemu ana ḍasaring segara. Watu

karang mau bisa katon samangsa ditonton saka cedakan. Wondéné bisa-né tekan kono kudu numpak sampan utawa prau motor. Saya ceta manèh samangsa anggoné ndeleng pinuju ora rob segarané.

Papan utawa obyèk pariwisata liyané isih akèh. Kabèh mau mengku dedongèngan kang anèh kang nganti sapréné isih diugemi déning rakyat ing wilayah mau.

Upamané waé apa kang diarani 'Watu Dodol'. Dunungé ana saping-giré désa Watudodol, kecamatan Giri. Wanguné watu mau mèmper patok kang gedé banget kang tumancep ing pasisir. Wondéné manut dedongèngan dumadiné watu kang wanguné anèh mau mengkéné.

Nuju sawijining dina Semar sapranakané pađa mikul jenang dodol lan karag (dudu karag cara Sala kang tegesé krupuk puli utawa lèmpèng, nanging sega aking). Dumadakan nalika iku pikulané ceklèk. Jenangé dodol wutah kabèh. Karagé morat-marit nganti tekan sapinggiré pesisir Bali barang. Pikulan kang ceklèk mau tumancep ing pegunungan kang diliwati mau. Jenang dodol mau suwé-suwé dadi watu kang saiki iki katelah karan Watu Dodol. Karag kang kocar-kacir mau pađa dadi weđi. Awit saka iku weđi ing sakiwa-tengené wilayah mau pancèn katon putih tenan. Pikulané kang ceklèk lan banjur tumancep mau nuli ñukul. Pikulan mau pancèn wit kélor, mulané ñukulé iya dadi kélor tenan. Ing wilayah mau saiki tinemu akèh wit kélor.

Kabaré dèk jaman Jepang Watu Dodol mau arep dipinđah enggoné awit dianggep ngalang-alangi dalan kang arep dijembaraké. Mulané watu dodol mau kudu digusur. Kapal perang cacah 7 disiyagakaké kanggo narik Watu Dodol mau, nanging tanpa guna, awit ranténé kabèh peđot, déné kapal-kapal pađa kèrem.

Rékadaya kapinđo kanggo nyingkiraké watu katindakaké manèh déning Jepang. Watu mau sumedya dimriyem. Pancèn kena tenan, nanging ora pasah. Obah mawon boten. Wit-wit kélor kang ana kono iku iya anèh. Yèn penjenengan nyeklèk pang kélor mau banjur ditandur sak-segé, upamané kuwalik, iya meksa ñukul semi.

Ana manèh papan sing diarani 'Siti Hinggil'. Dunungé ana wilayah kecamatan Muncar. Patilasan mau wujudé kaya gunung (punñuk). Sađuwuré punñuk mau ñukul wit ringin sing wis tuwa banget. Manut dongèngé, jaré gunung cilik alias punñuk mau dèk jaman Blambangan kanggo singidan prajurit Blambangan nalika arep ngrabasa perang lan campuh ana kana.

Saméné disik bab patilasan-patilasan kuna kang dumunung saka sakiwa-tengené kuña Banyuwangi, kabupatèn kang saiki 'mbawahaké' kraton Blambangan, sawijining patilasan kuna kang banget èdiné sanadyan

wis kuna, nanging éman saiki lagi kesilep.

Crita bab krajan utawa kraton Blambangan iki dak-selani crita ing babagan kagunan, ya-iku kagunan jogèd, gendhing, sari swara, sastra, kagunan ukir-ukiran, gegawéan pirantiné gamelan lsp.

Bokmanawa saka dunungé kang kaapit-apit déning wilayah kang penduduké nggunakaké basa Jawa, Bali lan Madura, ing kono ceta carem campuring basa kang tinemu ana kana. Bab iki ora mung kandeg ana ing bab basa, dalasan barang-barang gegawéan liyané akèh ler-ler (unsur-unsur) campuran saka Bali lan Jawa.

Bokmanawa para maos durung ana sing durung naté mireng 'Gandrung Banyuwangi'. Gandrung Banyuwangi iku sawijining jogèd pancèn mligi mung tinemu ing kana, laras lan jenengé kang nganggo 'Banyuwangi' mau.

Jogèd Gandrung Banyuwangi iku asal-usulé saka jogèd adat kang diarani 'Seblang', kang adaté ditindakaké kanggo ngluwaré ujar ana ing upacara-upacara taunan sawisé panèn. Njogèd Seblang iku adaté mesthi kesurupan, nanging solah-bawa sarta iramané andemenakaké sarta nges.

Mula-bukané jogèd Seblang iku pancèn ditindakaké déning kaum priya. Nanging ing awaling taun 1895 wiwit ana jogèd Seblang kang ditindakaké déning bocah wadon, ya-iku Semi, putra putriné Nyi Midah saka désa Cungking. Wiwit nalika iku jogèd-jogèd Seblang banjur katinindakaké déning kaum wanita, sing akèh-akèh iya anak turuné Semi mau. Rèhné jogèd Seblang iku delegé pancèn jogèd gandrung-kayungyun karo Dèwi Sri awit saka wis olèh kamurahan panèn, ing kono jogèd mau banjur karan jogèd Gandrung. Laras karo jejerling jogèd daérah, mula sabanjuré jogèd mau iya karan Gandrung Banyuwangi.

Sakawit gamelan kanggo ngiringi jogèd Gandrung mau mung prasaja waé, ya-iku rebab, kendang lan gong, nanging kadayan saka anané kagunan sakiwa-tengené tetabuhan kanggo jogèd Gandrung mau diuwuh-wuwuhi, dadiné mengkéné: rebab loro cacahé, kendang siji, ketuk utawa kenong loro, ining utawa kluncing siji, lan gong gedé siji.

Wondéné panganggoné jogèd Gandrung Banyuwangi mau awujud:

1. Kuluk kang uga diarani omprok, kang digawé saka lulang diukir-ukir awujud pepejané Gaṭutkaca kang awaké ula, kapasang kiwa tengen, dipasangi moté utawa pelik-pelikan liyané; sumping kang wujudé dadi siji karo omprok mau.
2. Oto kang cara kana diarani 'utuk'.
3. Ilat-ilatan kanggo tutup ḍaḍa kang digawé saka bludru ireng direnggani nganggo moté warna-warna.

4. Sabuk kang digawé saka kuningan.
5. Sèmbongan, ya-iku pasrèn kang dipasang ana saubengé bangkèkan rada ngisor sisih buri (saḍuwuré pocong).
6. Kelat bau.
7. Jarik kang nganggoné rada jigrang sangisoré dengkul kang nggambaraké panganggoné bibi tani kang lagi tandur.
8. Kaos sikil putih, lan sampur sarta kepet utawa kipas.

Omprok, kang gunané kanggo makuṭa mau, sakawit digawé saka goḍong gedang (pupus) kang disuwiri sarta diwènèhi kembang-kembangan lan adaté dienggo samangsa menyang sawah.

Paésané mung samadya waé, nanging awaké sekojur diwedaki nganggo atal. Rambuté bocah wadon kang njogèd Gandrung mau ora dioré, awit ngèngeti dèk samana sing dadi pancèn kaum priya kang ora ngingu rambut.

Wondéné corèking jogèd Gandrung mau pancèn jogèd kang memuja, ya-iku sawijining pangalembana bab kaéndahaning Dèwi Sri. Jogèd Gandrung Banyuwangi mau deleg lan corèké ora angemu narsisisme.

Kaya salumrahé jogèd, jogèd Gandrung Banyuwangi iku sasolah-bawané uga ora siwah karo genḍingé. Mengkono uga kosokbaliné genḍing kanggo jogèd Gandrung mau uga kudu kalarasaké karo jiwané jogèd.

Kaya ta jogèd 'Jaran Dawuk' kang uga tinemu ing kana, iramaning jogèd mèh ngepleki karo solah-bawané jogèd Kencak. Semono uga jogèd 'Kéok-kéok' ing kono ana èmperé karo solah-bawané jago nalika lagi sesambat.

Jogèd Gandrung mau luwih ceta ana ing solah-bawa kang mung mligi tinemu ana ing jogèd Banyuwangèn, ya-iku solahé pocong.

Manut kalumrahan kang kelaku ing wilayah mau, saben priya kang kesénggol sampuré waranggana jogèd Gandrung, diwajibaké 'maju' ing tengah-tengahing panggung lan banjur mèlu njogèd. Nanging rada béda karo Tanḍak utawa Tlèḍèk ing Jawa Tengah, utawa jogèd Bumbung ing Bali sarta Ronggèng ing Jawa Kulon, ing kono jogèd Gandrung ora kena sesénggolan karo apa kang diarani 'pemaju', ya-iku priya kang ketiban sampur mau. Samangsa ana kang nrajang wewaler mau ing kono kerep waé tuwuh ontran-ontran.

Genḍing-genḍing kanggo ngiringi jogèd Gandrung mau kaya déné kèh-kèhé genḍing Banyuwangèn, larasé Sléndro. Yèn ta ana genḍing-genḍing (Banyuwangèn) kang larasé Pélog, umumé asal utawa kadayan saka daérah sakiwa-tengené. Kaya ta genḍing-genḍing kang kadayan utawa kinira asal saka Bali ya-iku: genḍing Pecari Putih, Kakang Mas,

Sétra, Ukir Kawin lsp. Kang saka Jawa Tengah ya-iku: Gambang Kromong/Gambang Semarang, gendhing Ijo-ijo, Kenanga lsp. Kang saka daérah Melayu ya-iku: gendhing-gendhing Mak Inang lsp.

Éwa semono iya ana gendhing Pélog kang pancèn asli saka Banyuwangi, kaya ta Krimping Sawi, Candra Wèwi lsp. Malah ing kana uga ana gendhing-gendhing kang setengah Sléndro setengah Pélog (pégon) kaya ta gendhing Cengkir Gaḍing lsp.

Kanggo ganep-ganep ngenani rembug bab gendhing Banyuwangèn iki, ing kéné dak-aturaké gendhing 'Paḍa Nonton' sapada kang tetembungané ceta ana daya pengaruh saka jaba:

Paḍa nonton, punḍak sempal ring lelurung,
 ya pendité, punḍak sempal lémbéhané para putra;
 Para putra kejaba ring keḍung liwung,
 ya jalané jala sutra, tampangé tampang kencana.
 Kembang Menur, melik-melik ring bebentur,
 ya sun siram, siram alum, sun peṭik mencirat ati;
 Laré angon, gumuk iku paculana,
 tandurana kacang lanjaran, saunting olèh perawan.
 Kembang Gaḍung, sagulung ditawa sèwu,
 nora murah nora larang, kang tawa wong adol kembang;
 Wong adol kembang, sun barisna ring temenggungan,
 sun iring payung agung, lémbéhané membat mayun;
 Kembang abang, salébrang tiba ring kasur,
 mbah Tèji balèna, sun antèni ring paséban;
 Paséban ḍung Ki Demang mangan minum,
 salérégan wong ngunus keris, gendam gendhis kurang abyur.

Bokmanawa pada iku ora perlu dijarwakaké, awit sanadyan gagap-gagap kita mesthi uga bisa mangerti apa kang dikarepaké. Jer sapérangan gedhé unèn-unèn mau kabèh isih dumadi saka tembung-tembung Jawa, mung sawatara kang asalé saka tembung utawa basa Bali.

Kagunan sarta cabang-cabang kabudayan Banyuwangèn liyané kaya ta: Barong Banyuwangi. Barong Banyuwangi iku saiki wis kena diarani kagunan kang wis sumebar ing kalangané rakyat. Wangun lan wujud mèh paḍa karo Barong kang tinemu ing Bali sarta Barongsai ing Tiongkok. Nanging Barong Banyuwangi iku mau mung wujud enḍas-enḍasan ṭok. Ana kang duwé panemu yèn Barong Banyuwangi mau asal-usulé iya saka Tiongkok. Lumebuné menyang Indonésia ḍèk jaman Majapait. Ing jaman jayané Majapait, kagunan mau banjur tumular lumebu ing wila-

yah Banyuwangi sarta sabanjuré menyang Bali. Bener luputé nyumang-gakaké.

Tontonan Barong Banyuwangi iku lumrahé tansah sinartan déning penari putri kang menganggo agem-ageman jogèd Gandrung. Déné wanita mau minangka lambang utawa jejer ing pamong sarta kang nguwasani Barong mau.

Wondéné Barong mau pralambanging nafsu angkara murka, déné Gandrung jejering budi kang alus, anḍap asor, pekerti kang becik, laras klawan lakuné jagad; ing kono kena dipestèkaké yèn luhuring budi iku wekasané bakal menang lumawan marang nafsu dur-angkara murka.

Tetabuhan kanggo ngiringi tontonan Barong iku mung prasaja waé, ya-iku kenḍang cacah loro, ketuk lan kenong, gamelan kang ana Banyuwangi katelah aran cèrcèr, kempul siji sarta gong gedé siji. Rada béda gamelan ing Madura, gamelan Banyuwangi ora ana srunéné.

Ing wilayah Banyuwangi ana sawenèhing kagunan maca utawa ura-ura kang katelah aran 'mocoan'. 'Mocoan' iku mèh sairip karo 'macapat' kang kalumrah ing Jawa Tengah utawa 'mamaca' ing Madura.

Wondéné kang diwaca dongèng-dongèng utawa crita kang tinulis ana lontar, buku-buku babad Jawa utawa caritané Nabi-Nabi. Carané maca giliran. Laguné lagu Banyuwangèn. Déné yèn tinemu ana lagu-lagu Jawa Tengahan, kaya déné Asmarandana, Durma, Pangkur lsp., adaté uga nganggo lagu utawa céngkok Banyuwangèn. Tumrap buku-buku kang isiné dianggep angèl, ing kono banjur ana kang kapatah njarwakaké. Seméné bab mocoan iki.

Gunawan Suroto

(in: Kunthi no. 7 vol. III, June 1973).